

С. Пошивайло,
НМЗУГ, Опішнтя

НАЗВИ ОЗДОБЛЕННЯ ГЛИНЯНИХ ВИРОБІВ У СЕРЕДНЬОНАДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ ПОЛТАВЩИНИ (ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ)

У дослідженні розглядаються номени, що використовуються для називання елементів декору глиняних виробів. Авторка систематизує номени та розподіляє їх на мікрогрупи, що дає можливість простежити їх омонімічні, метонімічні, синонімічні зв'язки та зробити окремі висновки.

Ключові слова: номени, виріб, декор, гончарська орнаментика.

В данном исследовании рассматриваются слова, которые используются для называния элементов декора глиняных изделий. Автор систематизирует названия и распределяет их на микрогруппы, что дает возможность проследить их омонимические, метонимические, синонимические связи и сделать определенные выводы.

Ключевые слова: название, изделие, декор, гончарская орнаментика.

This study examines nomens used for determining elements of pottery decoration. The author classifies nomens and distributes them to micro groups that enables to trace their homonymous, metonymic and synonymous relations and to make definite conclusions.

Keywords: denomination, craft, decoration, pottery ornaments.

Фіксація та систематизація професійної лексики різних галузей подовжують залишатися актуальними проблемами лінгвістики. Усебічний фаховий аналіз зафіксованих номенів – одне з першочергових завдань дослідників.

Дослідженням термінів, які використовуються на позначення декору глиняних виробів займалися мовознавці Марія Кривчанська, Любов Спанатій, Ніна Левун, Валентина Бережнюк, етнографи й мистецтвознавці Олесь Пошивайло, Михайло Селівачов, Ольга Химич. Однак Л. Спанатій, В. Бережнюк, Н. Левун вивчали термінологію без прив'язки до конкретного регіону, а М. Кривчанська, присвятивши своє дослідження лексиці гончарного промислу Полтавщини, у трактуванні окремих номенів допускає деякі неточності.

Мета даного дослідження – систематизувати номени, які використовуються для номінації оздоблення глиняних виробів у середньонадніпрянських говірках Полтавщини. Для цього в межах тематичної групи лексики (далі – ТГЛ) гончарства було виділено окрему лексико-семантичну групу (далі – ЛСГ) назв оздоблення глиняних виробів і ретельно проаналізовано її лексико-семантичну структуру.

У межах ЛСГ назв оздоблення глиняних виробів виділяються три лексико-семантичні підгрупи назв: 1) назви способів оздоблення глиняних виробів; 2) назви елементів гончарної орнаментики; 3) назви, у яких поєднано назви способів оздоблення глиняних виробів із назвами елементів гончарної орнаментики.

Лексико-семантична підгрупа назв способів оздоблення глиняних виробів ділиться на вісім мікрогруп номенів:

1. Назви способу оздоблення, під час якого ще невипалений виріб покривають ангобом: *ангобіровка, обливка, поливка, ангобування*.

2. Назви способу оздоблення, що полягає в натиранні поверхні невипаленого виробу спеціальним камінцем. Після випалювання така поверхня стає блискучою: *загладжування, лощення, лоціння, лискування, гладка* [3, с. 7].

3. Назви способу оздоблення, що полягає в покриванні виробу – переважно після першого випалювання – поливою: *глазирівка, скління, скління, обливка, поливка, глазурування*.

4. Назва способу оздоблення, що полягає в нанесенні на посуд контурних ліній, які потім заповнюються ангобами відповідного кольору: *контуровка*.

5. Назва способу оздоблення, що полягає в покриванні поливою тільки половини виробу (від вінець до пука): *круговка*.

6. Назви способу оздоблення, що полягає в покриванні поливою тільки вінець посуду: *крайкування, окрайка*.

7. Назви способу оздоблення, що полягає в орнаментуванні глиняних виробів, переважно мисок, ангобами: *мальовка, обрисовка, розрисовка, підполивний (підполив'яний) розпис*.

8. Назва способу оздоблення, що полягає у подряпуванні будь-якого зображення на сирому виробі: *рипування*.

Як бачимо, елементи окремих лексем мікрогруп, що утворюють лексико-семантичну підгрупу назв способів оздоблення, перебувають в омонімічних, метонімічних і синонімічних зв'язках, що дозволяє говорити про цілісність цієї підгрупи. Так, номени *обливка, поливка* входячи до мікрогрупи «назви способу оздоблення, під час якого ще невипалений виріб покривають ангобом» і до мікрогрупи «назви способу оздоблення, що полягає в покриванні виробу – переважно після першого випалювання – поливою», вступають омонімічні зв'язки, оскільки називають технологічно різні способи оздоблення.

Назва *круговка* позначає не тільки спосіб оздоблення, що полягає в покриванні поливою половини виробу (від вінець до пука), а й – через метонімію – глиняний посуд, полив'яний від вінець до пука. Це стосується і номена *мальовка*, який позначає не тільки спосіб оздоблення, що полягає в орнаментуванні глиняних виробів ангобами, а й вироби, оздоблені розписом [5, с. 65].

Лексико-семантична підгрупа назв елементів гончарної орнаментики ділиться на п'ять мікрогруп номенів:

1. Назви рослинних елементів гончарної орнаментики.

2. Назви зооморфних елементів гончарної орнаментики.

3. Назви антропоморфних елементів гончарної орнаментики.
4. Назви геометричних елементів гончарної орнаментики.
5. Назви побутових елементів гончарної орнаментики.
6. Назви географічних елементів гончарної орнаментики.

До першої мікрогрупи – назви рослинних елементів гончарної орнаментики – належать лексеми, що називають рослини чи їхні елементи, стилізовано зображені на виробках: *барвінок, роза, тюльпан, ландиш, виноград, груша, буряк, морковка; квітка, листок, листочок, ягідка*. Однослівні назви цієї мікрогрупи називають стилізоване зображення відповідної рослини чи її частини, напр.: *виноград* – стилізоване зображення грона винограду; *квітка* – стилізоване зображення квітки; *овесець* – стилізоване зображення колоска вівса (кілька концентричних ліній розтягнуті впоперек), *сосонка (сосенка)* – стилізоване зображення соснових гілочок; *хмелик* – стилізоване зображення витких стебел хмелю (три різноколірні хвилясті лінії, що переплітаються між собою, при цьому крайні мають більшу амплітуду дуг, ніж середня); *яблучка* – стилізоване зображення плодів яблуні (крапки великого діаметру); *фіалка, фіялочки* – стилізоване зображення букетика квіток у розписах для кахель або стилізоване зображення однієї квітки (велика різнокольорова пляма, розтягнута круговими рухами шпильки). Часто такі назви виступають стрижневими компонентами двослівних назв, означальні компоненти яких передають форму елемента гончарної орнаментики, належність певній рослині тощо, напр.: *гілечки (гілочки) з яблучками* – стилізоване зображення гілки з плодами, яке утворюють товсті мазки у вигляді двох подвійних пелюсток, у вершинах яких знаходяться великі плями («яблучка»); *листочок (листок) дубовий (кленовий, березовий)* – стилізоване зображення листка відповідної рослини.

До другої мікрогрупи – назви зооморфних елементів гончарної орнаментики – належать лексеми, що називають тварин (ссавців, риб, птахів) чи частини їхнього тіла, стилізовано зображених на виробках: *білка, кінь, лев, качка, гуска, павич, голуб, сова, ластівка, журавель* – стилізоване зображення відповідних тварин; *волові очі* – стилізоване зображення очей вола (великі плями з цяткою іншого кольору); *курячі лапки, хвіст павича* (орнаментальний елемент у вигляді кількох дуг, які входять в одну велику дугу-основу), *гребінчики* (ряд різнокольорових цятчок «накапувань», розтягнутих шпилькою до центру миски, із загнутим тоньким кінцем), *гребішок* – елемент орнаментального оздоблення вінець горщиків у вигляді ряду вертикальних, дещо зігнутих рисочок. Зауважимо, що зображення окремих тварин відтворювалося тільки на ритуальному посуді, напр.: *карась* – стилізоване зображення риби, що використовували переважно для розпису ритуальних мисок; *півень* – «стилізоване зображення півня в центрі миски; використовувалося для розпису ритуальних мисок» [5, с. 95].

До третьої мікрогрупи – назви антропоморфних елементів гончарної орнаментики – належать лексеми, які називають людей, зображених на виробках: *Наталка Полтавка* (з відрами біля колодязя) (персонаж одноіменної п'єси І. П. Котляревського), *Катерина* (із дитиною на руках), *наймичка* (персонажі одноіменних поем Т. Г. Шевченка) та ін. Зафіксовано також назви на позначення елементів гончарної орнаментики, що утворилися в радянський період: *Герой соцпраці, партизан, молодоговардієць, червоноармієць*. До назв складного орнаменту за Марією Кривчанською належать постаті людей і краєвиди, що зображені на предметах декоративного призначення [4, с. 114]. Зазвичай ці постаті зображені на фоні природи.

До четвертої мікрогрупи – назви геометричних елементів гончарної орнаментики – належать лексеми, що називають геометричні поняття. Однослівні назви цієї групи передають переважно форму орнаменту чи його частини: *кривулька* – крива або хвиляста лінія; *смужка, смужечка* – широка концентрична лінія. У двослівних номенах цієї групи означальні компоненти уточнюють будову, спосіб нанесення, спосіб чергування фрагментів орнаменту чи розміру названого стрижневим словом елемента: *кривулька одинарна* – одна крива або хвиляста лінія; *кривулька двійна* – дві криві або хвилясті паралельно розміщені концентричні лінії; *кривулька трійна* – три криві або хвилясті паралельно розміщені концентричні лінії; *кривулька дрібненька* – потрійна кривулька, розірвана в кількох місцях на окремі частини; *кривулька торчова* – хвиляста лінія, що опускається від вінець до денця миски; *кривулька описова* – крива концентрична лінія чорного кольору [5, с. 84]; *смужковий узор* – широка концентрична лінія; *рядковий узор, клинці* – ряд сегментів по краю посуду (переважно мисок, тарілок), які спрямовані вершиною до денця [1, с. 48]. (Цю групу варто ще переглянути, бо тут далеко не все геометрія).

До п'ятої мікрогрупи – назви побутових елементів гончарної орнаментики – належать лексеми, що називають різноманітні предмети побуту чи їхні елементи, стилізовано зображені на виробках (кулінарні вироби, елементи одягу чи взуття, будівлі чи їхні частини, шляхи сполучення тощо): *бублик* – чорна й біла лінії, розтягнуті шпилькою, кінці яких з'єднані між собою у формі кола; *поясок, поясочок, обідочок* – широка концентрична лінія; *лиштва, мережка, мішана мережка* – три перервні або суцільні концентричні лінії, розтягнуті спіралеподібними рухами шпильки; *решітка, решотка* – дві чи три ламані лінії, що перетинаючись утворюють ромби (часто у ромбах знаходиться «накапування»); *стовпова* – дво- чи триколірні смужки на побіловому фоні, розтягнуті шпилькою у вигляді спіралі.

До шостої мікрогрупи – назви географічних елементів гончарної орнаментики – належать лексеми, що називають різноманітні географічні елементи, стилізовано зображені на виробках: *доріжка, дорожка* – три концентричні лінії, густо розтягнуті спіралеподібними рухами шпильки; *кrapельки* – ряд крапок, *вивідна квітка* – стилізоване зображення квітки, яке утворюють кілька кривульок (переважно чотири) усередині миски з великою амплітудою дуг, нижні дуги яких загострені й сходяться в центрі миски; *кривулька з накапуванням* – крива або хвиляста лінія, в дугах якої містяться крапки; *кривулька з пальчиками* – крива або хвиляста лінія, в дугах якої містяться палички; *виноградна кривулька* – кілька хвилястих ліній з великою амплітудою згину навколо центру миски; *кривулька хмелева* – стилізоване зображення витких стебел хмелю (дві кривульки, що, переплітаючись між собою, утворюють ланцюг із видовжених кілець) [5; с.93]; *стовпвата мальовка* – дво-

триколірні смужки на побіловому фоні, розтягнуті шпилькою за принципом спіралі, *вивідець* – крива лінія з великою амплітудою дуг, між якими зображено будь-які фігури; *волочок* – фляндрований орнамент, в якому різнокольорові лінії впоперек від вінець миски розтягнуті концентричними рухами шпильки і утворюють замкнене коло [5; с.76]; *дряпачка, дряпочка, дряпичка* – «опускання» розтягнуте шпилькою в один бік [2; с.64]; *заводянка* – три потрійні перервні хвилясті лінії, спрямовані з трьох боків навкис від вінець до денця миски [5; с.80]; *ляпанки, ляпки* – широкі короткі вертикальні чи горизонтальні мазки опискою (побілом) на простому посуді; *фляндрівка* – фляндрований орнамент, в якому поперечно розтягнуто соломинкою велику кількість близько розташованих одне біля одного різнокольорових «опускань», на поверхні миски утворює великий круг; узагальнююча назва орнаментів, виконаних технікою фляндрівки [5; с.79]; *шльонкова мальовка* – ряд вузьких концентричних ліній («опускання»), виконаних побілом по черв'яковому фоні, через певні проміжки поперечно розтягнута зеленими і чорними краплями фарби, орнамент застосовувався виключно для оздоблення мисок-шлюнок, на одній мисці було від 6 до 8 таких розтягнутих крапель.

З'ясувавши склад і структуру лексико-семантичної групи назв елементів орнаментики можна зробити висновки про те, що лексеми кожної мікрогрупи мають свої особливості. Серед назв, що входять до ЛСГ назв оздоблення глиняних виробів переважно більшість складають однослівні номени, наприклад: *лиштва, мережка, сосонка*, іноді застосовуються двослівні: *одинарний поясок, двійний (двойний) поясок, трійний (тройний) поясок*, зрідка трислівні: *гілечки (гілочки) з яблучками, кривулька з накапуванням*. Наявність багатослівних номенів для позначення елементів орнаментики зумовлена переважно складністю орнаменту. Більшість номенів на позначення гончарської орнаментики відповідають існуючим реаліям, наприклад: *кінь, листочок, півень, квітка, решітка, решотка, поясок, поясочок* і т.п., однак у мікрогрупі «геометричні елементи» наявні лексеми, зумовлені способом нанесення: *фляндрівка, дряпачка, опускання, вивідець*.

Література:

1. Василенко В. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии. – Отдель I-й, II-й, III-й. – Підрозділ V. Кустарные промыслы, сельское хозяйство и земледельние, народные поговорки и изречения. – Харьков : типографія «Печатное Дьло», 1902. – С. 41-48.
2. Зарецкий И. А. Гончарный промысел в Полтавской губернии. – Полтава : типо-литографія Л. Фришберга, 1894. – 3 неп., П, 126, XXIII, VI, Пс.
3. Литвиненко С. Звіт про відрядження до гончарних осередків Полтавської області 2002-2003 рр. – Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному. – Національний Архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. Зб. 102. – 88 арк.
4. Кривчанська М. Лексика гончарного промислу Полтавської області. Національний архів українського гончарства. – Київ, 1996. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 38. – Інв. № 2154. – 332 с.
5. Пошивайло О. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України: Гетьманщина. – Опішне : Українське Народознавство, 1993. – 280 с.
6. Селівачов Михайло. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). – К. : Редакція вісника «Ант»; Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – XVI, 400 с.
7. Химич Ольга. До етнолінгвістичного аналізу призабутої орнаментики народних промислів Середньої Наддніпрянщини (гончарство, ткацтво, вишивка, настінні розписи) // III Гончарівські читання 1996 – С. 100-111.